

ВДАЛИЙ ТЕРМІН: ПРОБЛЕМА ВИБОРУ

У статті розглянуто проблему визначення вдалого терміна в контексті розвитку фахових терміносистем і створення цілісної національної терміносистеми. Показано необхідність об'єктивного, науково обґрунтованого підходу до вибору терміна, який враховує зміст відповідного поняття та мовні закономірності. Сформульовано перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: вдалих термін, фахові терміносистеми, національна терміносистема, науковий підхід.

Комплексне лінгвістичне дослідження термінології і створення на цій основі цілісної національної терміносистеми є важливою науково-технічною проблемою, від розв'язання якої залежить цивілізаційна перспектива цілого народу [14]. Своєю чергою, для ефективного функціонування терміносистеми необхідною є наявність у ній достатньої кількості вдалих термінів, що зумовлює актуальність пропонованої роботи.

Розвиток термінології як науки дає змогу сформулювати низку важливих теоретичних положень, зокрема вчення про синонімію в термінології, вчення про вдалих термін тощо [2]. При цьому доцільність терміна визначається не особистою прихильністю автора чи користувача, а поєднанням об'єктивних критеріїв: науковою обґрунтованістю (аналітичний метод) і вживаністю (статистичний метод).

Об'єктивізація та автоматизація процесу вибору вдалого терміна особливо важлива з огляду на необхідність створення національної терміносистеми, яка б органічно об'єднувала галузеві терміносистеми — фізичну [1], філософську [5], філологічну тощо. Обсяг термінологічної лексики значно переважає кількість загальноживаних слів, а кількість носіїв такої лексики значно поступається числу носіїв відповідної мови. Через це інтенсивність випрацювання вдалого новоствореного терміна на кілька порядків менша, ніж звичайного слова. А наявність формалізованих критеріїв вдалого терміна дає можливість компенсувати цей недолік.

Щоб термін легко прижився і міг повноцінно існувати, він повинен бути вдалим, зокрема, «зручний і морфологічно придатний до легкого створення від нього похідної та зложеної термінології» [13, с. 11]. Варто мати на увазі, що лінгвопрагматика може відігравати істотну роль у становленні термінів, тому такі критерії не можуть бути обов'язковими для всього термінолексикону. Це не жорсткі нормативи, а радше загальні вимоги до «якості» терміна, і необхідні вони насамперед для порівняння придатності термінів — наприклад, для вибору заголовного терміна з ряду синонімів чи для потреб стандартизації.

Тадей Секунда подає такі ознаки «вдалого» терміна: 1) легкозрозумілість, 2) точність, 3) недвозначність, 4) гнучкість (здатність легко творити похідні слова), 5) доброзвучність [11, с. 12]. Засновник радянської термінології Д. С. Лотте до ознак вдалого терміна зараховує стислість, однозначність, умотивованість, простоту, погодження з іншими одиницями, які є в терміносистемі (системність), надаючи перевагу національному терміну перед іншомовним [8, с. 7, 57]. Попри те, що багато науковців вважають вдалим тільки однозначний термін, виникнення багатозначності має природні причини: «навіть у тих випадках, коли майже загально визнаною (принаймні для лексикографічних жанрів) стає думка про «шкідливість» таких явищ, як полісемія та омонімія, для термінології ця думка не може мати практичного втілення, оскільки природний розвиток цих явищ у термінологічній лексиці сильніший за штучні прийоми звільнення термінології від них. <...> Шкідливість полісемії (яка охоплює все-таки певні категорії слів-термінів) дещо перебільшена, тому що термін (хоча він і може бути зрозумілим, незалежно від контексту) ізолювано, як правило, не вживається. А контекст завжди бронює його від неоднозначного тлумачення» [4, с. 27–28]. Визнають багатозначність термінів і А. І. Моїсєєв [9] та Л. Л. Кутіна [7].

Ще кілька важливих ознак виокремлює О. О. Реформатський. По-перше, це специфікованість — охоплення суттєвих ознак поняття: функції (*зона провідності*), призначення (*вимірювач струму*), видової специфіки на тлі родового означення (*зміннозонний напівпровідник*, *азотна кислота*), іноді складу (*високовуглецева сталь*), матеріалу (*мідний контакт*) та положення в ряду подібних термінів (*ртутна*

лампа). Натомість небажаною є специфікація за походженням (*голландський спосіб брошурування, лампа Штейгера* тощо), яка не сприяє розумінню поняття. Водночас для цієї ознаки можна запропонувати точнішу назву, а саме — *суттєвість*. По-друге, важливим для терміна є пов'язаність у системі, де помітну роль відіграють родо-видові (гіпо-гіперонімічні) відношення: наприклад, у назві якоїсь машини має бути відображена її належність до класу машин (*машина холодильна < машина*). Утім, тут доцільніше використовувати вже згаданий термін «системність». Третьою ознакою є субстантивність — обмежене використання у складених термінах прийменникових описових конструкцій [10, с. 186–187].

Натомість такі ознаки терміна, як номінативність (називання поняття) і дефінітивність (наявність означення), що їх вважають додатковими [12, с. 29], є необхідними атрибутами кожного терміна, а не лише вдалого. Для вдалого терміна під *номінативністю* будемо розуміти називання поняття без уживання описових конструкцій.

Окрім того, вдалий термін має бути структурним елементом мови, відповідати її правописним нормам і тенденціям розвитку. Зокрема, зовнішня форма запозиченої одиниці має відповідати — в межах української фонетичної системи — формі оригіналу [2, с. 211–234]. Тому варто виокремити ще одну важливу ознаку — *органічність*, у межах якої реалізується також вимога переважання національних термінів. Відтак значна частина англійських запозичень (це терміни з незручною для вимови кінцевою морфемою *-ing*: *бакбендинг, консалтинг, скейлінг, тюнінг* і т. ін.) — а також запозичені слова зі спотвореною зовнішньою формою, що нерідко спричиняє хибні асоціації — *стала Гола, нов-гав, гені енд, філософія Гайдегера* тощо — та механічно скальковані російські лексеми з неприцільною для української мови морфологічною будовою або семантикою (*біжучий, несучий, фосфоресцюючий; датчик, качати, накачка* тощо) є невдалими одиницями. До невдалих слід зарахувати також ті українськомовні та запозичені терміни, які виділяють неприцільну ознаку і тому породжують хибні асоціації: *пішохід* (замість *тротуар, хідник*), *послід* (замість *результат*), *тямка* (замість *поняття*), *лютувати* (замість *паяти*) [15, р. 23; 2, с. 71] — а також терміни, які є суто розмовними: *глизавий, пип-*

ка, притичка, відскожня, крутичка, тямка, лапач, ловичка [див. дет. 2, с. 69–71].

Варто додати, що суттєвою вимогою є не тільки дериваційна спроможність, а й *сполучуваність* терміна, тобто здатність поєднуватися з іншими частинами мови в різноманітних граматичних конструкціях.

Частина цих ознак увійшла в стандарт «Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» [ДСТУ 3966–2000], де сформульовано загальні вимоги: а) до термінів (однозначна відповідність поняттю, відповідність лексичного значення терміна та поняття, системність термінів, раціональна стислість, словотворча здатність); б) до означень понять (наявність лише суттєвих ознак); в) до сукупностей понять (зв'язність, системність, відсутність хибних семантичних асоціацій).

Підсумувавши ознаки вдалого терміна за критерієм важливості, отримуємо таку їх послідовність: 1) точність, 2) суттєвість (охоплення важливих ознак поняття, відсутність хибних семантичних асоціацій), 3) зрозумілість, 4) гнучкість (здатність легко творити похідні слова), 5) доброзвучність, 6) системність (відображення в назві належності до певного класу понять), 7) органічність (відповідність нормам правопису і тенденціям розвитку мови), 8) сполучуваність (здатність поєднуватися в термінологічні словосполучення), 9) однозначність (на противагу багатозначності), 10) номінативність (на противагу описовості), 11) стислість [2, с. 32]. Усі перелічені ознаки має лише невелика кількість термінів, тоді як у більшості деякі з ознак або відсутні зовсім, або наявні частково.

Отже, кодифікуючи вживаний термін або подаючи навзабір новий, який не збігається з результатом, отриманим за допомогою статистичного методу, потрібно брати до уваги вищенаведені ознаки вдалого терміна, тобто послуговуватися методом аналітичним. І як слушно зазначає Ірина Кочан, «чітка дефініція терміна — необхідна умова того, щоб термін став компонентом певної термінологічної системи» [6, с. 32]. Відбір чи вибір терміна — справа дуже тонка, адже в термінології, яка є невід'ємним складником лексичного шару мови та органічним елементом мовної системи, необхідно враховувати одночасно всю сукупність чинників, тенденцій, закономірностей. Тобто

це комплексна процедура, а не просто послідовне відкидання термінологічних одиниць відповідно до певної ієрархії вимог. І хоча виконання всіх вищенаведених умов не є запорукою того, що термін обов'язково ввійде в ужиток, науковий підхід вимагає неухильно їх дотримуватися.

Перспективи досліджень проблеми вдалого терміна пов'язані з проблемою створення єдиної національної терміносистеми за допомогою віртуальних термінографічних лабораторій Українського мовно-інформаційного фонду НАН України [16; 3] і полягають насамперед у виробленні алгоритму автоматизованого застосування вироблених критеріїв на основі аналізу текстових корпусів і залучення експертів.

Список літератури

1. Вакуленко М.О. Тлумачний словник із фізики: [6644 статті] / М.О. Вакуленко, О.В. Вакуленко. — К.: Видавн. — поліграф. центр «Київський ун-т». — 2008. — 767 с. www.twirpx.com/file/267260/ <http://knigi.tor2.net/index.php?id=4449157> http://chtyvo.org.ua/authors/Vakulenko_Maksym/Fizychnyi_tlumachnyi_slovnnyk/ [07.09.2015]
2. Вакуленко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз: [монографія] / М.О. Вакуленко. — Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. — 361 с., іл. https://drive.google.com/file/d/0Bw44-ZBHniK_Q3luUEprNXhHcWc/view?usp=sharing [31.12.2015] <http://www.twirpx.com/file/1842764/> [31.12.2015]
3. Вакуленко Максим. Українсько-російсько-англійська віртуалізована система фізичних термінів: нові обрії науки і технологій / Максим Вакуленко // Американські та британські студії: мовознавство, літературознавство, міжкультурна комунікація: [зб. наук. праць] / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.Г. Шостак. — К.: Талком. — 2016. — 320 с. — С. 148–153.
4. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии: [сб. статей] / отв. ред. В.П. Даниленко. — М.: Наука, 1971. — С. 7–67.
5. ЄСФ: Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей; переклад з фр. — К.: Дух і Літера, 2016. — Т. 4. — 440 с.
6. Кочан І. Українські терміни в парадигмі сучасних наукових учень / Ірина Кочан // Укр. термінологія і сучасність: [зб. наук. праць] / відп. ред. Л.О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2009. — Вип. VIII. — С. 30–34.
7. Кутина Л.Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л.Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. — М.: Наука, 1970. — С. 92–94.
8. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — 157 с.

9. Моисеев А.И. О языковой природе термина / А.И. Моисеев // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии: [сб.]. — М.: Наука, 1970. — С. 127–138.
10. Реформатский А. А. Мысли о терминологии / А. А. Реформатский // Современные проблемы русской терминологии: [сб. науч. ст.]. — М.: Наука, 1986. — С. 163–197.
11. Секунда Т. Принципи складання української термінології / Тадей Секунда // Вісник Ін-ту укр. мови ВУАН. — 1930. — Вип. 2. — С. 11–21.
12. Табанакова В. Д. Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях: дисс. ... д-ра филол. наук: спец. 10.02.21 «Структурная, прикладная и математическая лингвистика» / В. Д. Табанакова. — Тюмень: Тюменский гос. ун-т, 2001. — 288 с.
13. Шелудько І. Словник технічної термінології (загальний): (Проект) / І. Шелудько, Т. Садовський. — К.: Держ. вид-во України, 1928. — 588 с.
14. Широков В. А. Особисте спілкування / В. А. Широков. — К., 2015.
15. Vakulenko, Maksym. 2013–2014. Term and terminology: basic approaches, definitions, and investigation methods (Eastern-European perspective). — Terminology Science & Research vol. 24: 12–28. https://drive.google.com/file/d/0Bw44-ZBHniK_Y0I3d1MtUUNVNDQ/view?usp=sharing [08.06.2015]

M. Vakulenko

APT TERM: PROBLEM OF CHOICE

In this article, the problem of apt term determination is considered in the context of field terminological systems development and creation of the integrated national terminological system. The necessity of objective and scholarly approach to the term selection which accounts for the notion content and language laws, is shown. This is based on application of the statistical and analytical methods of terminology as a science, and is closely related to the synonymy phenomenon arising in various term vocabularies.

Having generalized the general attributes of terms in various terminological systems, we obtained the following sequence of apt term tokens: 1) exactness, 2) essentiality (coverage of important aspects of the concept and absence of false associations), 3) plainness, 4) derivative quality, or derivativity (ability to easily create derivatives of the word), 5) good sounding, 6) systemic feature, or systemness, or systemity (reflection in the designation belonging with a particular class of concepts), 7) organic nature, or organicity (compliance with spelling and tendencies of language), 8) compatibility (ability to combine

terminological collocations), 9) unambiguity, 10) nominativity (as opposed to descriptive attribute), 11) brevity.

A number of the English borrowings (especially those in the -ing form that are difficult to pronounce by the Ukrainians and those with the distorted external form: бакбендинг, консалтинг, тюнінг; стала Гола, нов-гав, гені енд, філософія Гайдегера, etc.) and mechanically spelled Russian lexemes with extrinsic to the Ukrainian language morphological structure or semantics (біжучий, несучий, фосфоресцюючий; датчик, качати, накачка, etc.) we consider as unsuccessful units.

Thus, codifying a current term or suggesting in return a new one that does not comply with the results obtained using the statistical method, one must take into account the above characteristics, i.e. take advantage of the analytical method.

The prospects of further study of the well-formed term problem are formulated that include formalization of the above requirements for automatic term assessment.

Keywords: apt term, field terminological systems, national terminological system, scholarly approach.

Матеріал надійшов 21.09.2016